

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ ПАМІЖ ЗАХАДАМ І УСХОДАМ

Важнай праблемай пры вывучэнні беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя ёсць яе разгляд у кантэксце сусветнага пісьменства. Паўстаюць пытанні: як выглядала айчынная літаратура ў названы перыяд на фоне ўплываў на яе замежных аўтараў? Наколькі захавала яна пры гэтым сваю адметнасць? Мы разгледзім такую сітуацыю на прыкладзе творчасці нашых класікаў.

Адзін са стваральнікаў новай беларускай літаратуры Янка Купала, які выхоўваўся ў каталіцкім апалячаным асяродку, першыя вершы пісаў на польскай мове і ў пачатку творчасці ў значнай ступені арыентаваўся на польскую паэзію. Для параўнання варта згадаць, што праваслаўны Якуб Колас гэтаксама пачынаў пісаць па-расійску. Польскамоўнымі аўтарытэтамі для Янкі Купалы былі А. Міцкевіч, Л. Кандратовіч, Ю. Славацкі і інш. Пазней ён перакладаў з польскай мовы некаторых паэтаў. Трэба адзначыць, што Янка Купала – фактычна апошні тагачасны класік нашай паэзіі, які пісаў на польскай і беларускай мовах. Яго пераход на нацыянальную мову стаў знакавым этапам у гісторыі айчыннага пісьменства. У плане літаратурных уплываў не меншую ролю ў фармаванні паэтычнай асобы Янкі Купалы адыграла расійская літаратура, як у паэзіі, так і ў драматургіі. Малады паэт захапляўся творчасцю С. Надсана, М. Някрасава, А. Кальцова, А. Пушкіна, М. Лермантава... Гэтак можна заўважыць, што трагічныя матывы першага з іх адбіліся на асобных паэтычных творах беларускага класіка. У вершы «Разлад» («Куды ні глянеш – людзі, людзі...», 1907) – супрацьпастаўленне добра і зла, багацця і беднасці, выказваецца думка пра перамогу мані, несправядлівасці:

Адзін накраў – багацце ўмножыў,

Другі згалеў, галей сабакі...

<...>

Няпраўда праўду акызала

І едзе людскасці на спіне... [7, с. 154 – 155].

Гэты твор сваім зместам нагадвае вядомы верш С. Надсана «Жыццё» (1886), дзе, напрыклад, гучаць такія словы:

Какой нестройный гул и как пестра картина!

Здесь поцелуй любви, а там – удар ножом;

Здесь нагло прозвенел бубенчик арлекина,

А там идет пророк, согбенный под крестом [8, с. 332].

Іншы беларускі класік – М. Багдановіч, які здзейсніў нямала перакладаў з розных моваў, у сваёй пераважнасці імкнуўся ўвесці ў беларускую літаратуру такія ўзоры сусветнай паэзіі, як санет, тэрцыны, рандо, раманс, скерца, трылет. Мэтай было наблізіць айчыннае пісьменства да больш высокага ўзроўню. Сярод творчых аўтарытэтаў М. Багдановіча, як бачна, – прадстаўнікі як Расіі, гэтак і заходніх краін. Часам у яго творах

можна заўважыць і відавочнае пазычэнне вобразаў, перафразаванні. У некаторых вершах беларускага паэта існуе падабенства да блокаўскіх матываў. Напрыклад, у вершы «Касцёл Св. Анны ў Вільні» (1911 – 1912) М. Багдановіч пісаў:

*Каб залячыць у сэрцы раны,
Забыць пра долі цяжкі глум,
Прыйдзіце да касцёла Анны,
Там знікнуць сцені цяжкіх дум* [3, с. 247].

У вершы А. Блока «Сіенскі сабор» (1909) чытаем:

*Когда страшишься смерти скорой,
Когда твои неярки дни,—
К плитам Сиенского собора
Свой взор натруженный склони* [4, с. 74].

Такія ж паралелі можна знайсці і ў шэрагу іншых вершаў М. Багдановіча і А. Блока. Прыкладу яшчэ прыклад:

М. Багдановіч:

*Сцюжа, мрок... Я ізноў хвараваты.
Ў сэрцы – думак дакучных цяжар.
Заварыць бы гарчай гарбаты,
Разагрэць бы хутчэй самавар* [3, с. 308].

А. Блок:

*На улице – дождик и сыкоть,
Не знаешь, о чем горевать.
<...>
Глухая пора без причины
И дум неотвязный угар.
Давай-ка, наколем лучины,
Раздуем себе самовар!* [4, с. 101].

Вершы метрычна неапаведныя, але тут ужо некалькі падобных вобразаў. Верш А. Блока напісаны ў 1914 г., М. Багдановіча – ў 1915 – 1916 гг, – г. зн. неўзабаве. Наўрад ці М. Багдановіч, які добра ведаў тагачасную расійскую паэзію, не быў знаёмы з цытаваным творам А. Блока. Але плагіятам такое назваць нельга. Беларускі класік далей самастойна развівае верш, які нават выглядае лепшым за блокаўскі. Прыёмы перафразавання ў сусветнай літаратуры вядомыя ў шматлікіх выпадках у творчасці класікаў.

Алесь Гарун, у адрозненне ад М. Багдановіча, менш паддаўся ўплывам расійскага пісьменства. У ягонай спадчыне няма перакладаў з расійскай і заходнееўрапейскай паэзіі, хоць ёсць наследаванне з Т. Шаўчэнкі, які, па ўсёй бачнасці, стаў прыкладам для двух беларускіх класікаў пачатку ХХ стагоддзя – Янкі Купалы і Алеся Гаруна. Паэзія Т. Шаўчэнкі адыграла ідэйную ролю і ў фармаванні апошняга. Гэтак беларускі паэт выкарыстоўваў і каламыйкавы верш (напрыклад, «Ваўкалакі»), характэрны для ўкраінскай народнай паэзіі, а таксама творчасці Т. Шаўчэнкі:

*Не пачуеш, як узляжа
На грудзях навала,
Не пачуеш, як ён з сэрца*

Выссе кроў памалу. [5, с. 68].

Пры знаёмстве з творамі беларускага класіка можна разгледзець і ўплыў заходнееўрапейскай паэзіі, матывы дэкадансу, напрыклад, у апавяданні «П’ера і Каламбіна» (1918), вершах «Дакоры» (1919), або элегіі «Жыццё» (1917):

Жыццё – гасцінец, гады – як вёрсты.

Канец жыццёвы – то небаспад.

Ідзеш навалі, што далей – болей

Тых вёрст жыццёвых цячэць назад [5, с. 132].

Верш «Беларускі марш» (1917) напісаны на матыў вядомай на той час рэвалюцыйнай «Варшавянкi», што відавочна: ён цалкам кладзецца на гэтую мелодыю, хоць яна пры гэтым і не гучыць поўнасьцю, як у арыгінале. Каб заўважыць гэта, трэба ўважліва разгледзець твор А. Гаруна пра яго метрыку, рытміку, спрабуючы праспяваць марш. Вядомая мелодыя паступова ўгадваецца:

Вецер сядравы пранёсся над борам,

Смагаю жыцця абвеяў лісты.

«Слухайце ўважна, людзі пакоры!

Ідзе вызваленне, ўставайце, браты!»

Разам, наперад, шлях працярэбiм

Простым людзём да людскога жыцця!

І Беларусь-Маці долю агледзіць,

Устане, як Лазар, з руін, з забыцця [5, с. 136 – 137].

Можна для параўнання прыгадаць, што і верш М. Багдановіча «Пагоня» спяваўся часам на мелодыю «Марсельезы», таксама ў яе няпоўным і крыху змененым гучанні. Сёння некаторыя даследчыкі, такія, як У. Казбярук, выказваюць сумненне ў аўтарстве «Беларускага марша», мяркуючы, што напісаць яго мог і Змітрок Бядуля [гл. 5, с. 416]. Стыль жа твора паказвае на прыналежнасць яго пярэму менавіта Алеся Гаруна. Трэба заўважыць, што даследчык дапускае памылку, калі ў каментары да кнігі «Выбраных твораў» паэта называе першай публікацыяй друкаванне верша ў «Гомане» (1918, № 24). Але ўпершыню ён з’явіўся ў часопісе «Белорусская рада» (1917, № 4). Як бачна з публікацый, твор мае, прынамсі, два варыянты, адзін з якіх скарачаны.

Вядомы беларускі драматург Францішак Аляхновіч, які пачынаў спачатку пісаць па-польску, а затым рашуча перайшоў на беларускамоўную творчасць, увайшоў таксама ў айчыннае пісьменства як наватар. «Новая драма» Ф. Аляхновіча ўжо стварыла яму рэпутацыю драматурга празаходняе арыентацыі. Між тым, у яго творчасці можна знайсці тое, што выклікае думку пра ўплыў расійскага сімвалізму. У драме «Цені» (1919) фактычна падаецца філасофія, выкладзеная Л. Андрэевым у п’есе «Жыццё чалавека». Праўда, падобны погляд характэрны наогул для заходнееўрапейскай літаратурнай плыні пачатку стагоддзя, што пазней атрымала назву экзістэнцыялізму ў літаратуры. Паводле аднаго з яе пастулатаў, чалавек праз усё жыццё адчувае ўсё большае набліжэнне да свайго скону і таму ўспрымае жыццё праз прызму смерці. Але нельга сказаць, што Ф. Аляхновіч тут робіць

плагіят з Л. Андрэева. Ён развівае думку далей, дадаючы сваё ўласнае. Прывядзём параўнанне.

У Л. Андрэева (словы аўтара): «Так умрет Человек. Придя из ночи, он возвратится к ночи и сгинет бесследно в безграничности времен, не мыслимый, не чувствуемый, не знаемый никем» [2, с. 173];

У Ф. Аляхновіча (словы аўтара): «Пасыпаліся ўжо з дзярэў сухія пажаўцелыя лісты...

Уцякаюць ад жыцця слабыя, няздольныя да жыцця людзі...

Што ёсць чалавек на аграмадным усясветным абшары? – Малюсенькі чарвяк, які капошыцца на сваёй зямлі...<...> Што яго жыццё? Адзін кароткі-кароценькі мамэнцік у Вечнасці.

<...> Бедны чалавек! Яго дух – гной для будучых пакаленняў, каторыя не ўспамянуць яго нават добрым словам, бо знаць-ведаць аб ім не будуць...

Бедны, няшчасны чалавек!...» [1, с. 61].

Ф. Аляхновіч, у адрозненне ад Л. Андрэева, ужывае слова чалавек з маленькай літары, затое словы Вечнасць, Лёс – з вялікай. Атрымліваецца некаторае змяненне акцэнта. Узнікаюць пытанні: наколькі Ф. Аляхновіч мог арыентавацца на творчасць Л. Андрэева, з якімі класікамі ён яшчэ быў ідэйна знітаваны? Адказ на гэта мы знойдзем ў яго кнізе «Беларускі тэатр», дзе аўтар піша: «Беларускі акцёр яшчэ чакае сваіх Ібсенаў, Гаўптманаў, Андрэевых, Пшыбышэўскіх...» [1, с. 510].

Такім чынам, выразна акрэслены свядома абраны драматургам літаратурны кірунак «новай драмы», эстэтыкі дэкадансу. Гаворачы пра п'есу Ф. Аляхновіча «Цені», М. Гарэцкі пісаў: «...твор гэты <...> зусім ненацыянален <...>. Ён дае нам у роднай мове тое, што дагэтуль мы бралі выключна з чужых моў» [6, с. 198].

Але ў адрозненне ад расійскай і заходнееўрапейскай літаратурнаму пісьменству не быў характэрны распаўсюджаны, сталы дэкаданс. Трэба разглядаць асобныя яго выпадкі ў творчасці некаторых беларускіх пісьменнікаў, такіх, як Янка Купала, Алесь Гарун, М. Багдановіч – у паэзіі, Ф. Аляхновіч – у драматургіі, , В. Ластоўскі – у прозе. Калі, напрыклад, у расійскай літаратуры ў пачатку XX стагоддзя паўсталі разнастайныя плыні, не толькі дэкадэнскія, праз афіцыйнае абвяшчэнне іх утваральнікамі ў выглядзе маніфестаў, дык у беларускім пісьменстве такая з'ява не назіралася. Вызначаліся менавіта выпадкі, праявы дэкадансу ў выніку ўплыву на некаторых беларускіх творцаў ідэйна-мастацкіх асноваў заходняга пісьменства. І часам, як бачна, такое ўздзеянне магло адбывацца і праз творы расійскіх аўтараў, такіх, як А. Блок, Л. Андрэеў і інш.

Яскравым прыкладам ноўніцтва, што лучыць тагачаснае беларускае пісьменства з заходнееўрапейскім, сталася ранняя проза М. Гарэцкага, дзе выявіліся рысы экзістэнцыялізму ў літаратуры. Гаворка перш за ўсё ідзе пра зборнік апавяданняў пісьменніка «Рунь» (1914), у якім трэба разглядаць такія філасофскія змест. Разам з тым варта адзначыць, што ў канцы XIX – пач. XX стст. ў Заходняй Еўропе выявіўся агульны настрой, які і нарадзіў дэкадэнцкія плыні, а таксама тое светаадчуванне, якое мы называем

экзістэнцыяльным. Пісьменнік мог сам інтэлектуальна прасачыць асноўныя павевы грамадскай думкі і перадаць іх у сваёй мастацкай творчасці, не ведаючы пры гэтым класічных прац філосафаў-тэарэтыкаў. У выніку, выяўленне ў літаратуры, напрыклад, элементаў філасофіі экзістэнцыялізму на той час, магчыма, і не было свядомым.

Беларускае пісьменства ў пачатку XX стагоддзя развівалася паміж Захадам і Усходам пры імкненні нашых класікаў не страціць нацыянальнай самабытнасці. Несумненна, што агульным для нас на той час з'яўляецца выкарыстанне шмат якімі аўтарамі такога апірышча як фальклорны матэрыял, што надае ўласнае нацыянальнае аблічча. Падобнае характэрна для творчасці і Янкі Купалы, і Якуба Коласа, і Алеся Гаруна, і М. Гарэцкага, і Ф. Аляхновіча... Беларускія паэты таго перыяду прадоўжылі традыцыю XIX стагоддзя ў пісанні вершаў, стылізаваных пад фальклор. Згадаем, што пачынальнікамі гэтага ў беларускім пісьменстве з'яўляюцца Я. Чачот і Я. Баршчэўскі. Беларускамоўныя творы А. Міцкевіча дагэтуль застаюцца неадшуканымі. Па ўсёй верагоднасці, іх характар таксама эстэтычна адпавядаў кантэксту тагачаснага ўсведамлення ідэі беларускамоўнай паэзіі. Эстэтыка вуснай народнай творчасці ўспрымалася тады, што несумненна, як сімвал беларускасці. Відавочна, што шмат каму проста не ўяўлялася стварэнне па-беларуску такіх буйных рэчаў як «Дзяды» або «Пан Тадэвуш» А. Міцкевіча, ці, напрыклад, шэрагу вядомых польскамоўных балад. Такіх паэтычных шэдэўраў, як «Энэіда наываварат» В. Равінскага або «Тарас на Парнасе» К. Вераніцына, як вядома, ў тагачаснай беларускай літаратуры амаль не існуе, калі ўважаць на тое, што захавалася або знойдзена да нашага часу. Беларускія ж класікі пачатку XX стагоддзя пры гэтым пайшлі далей, наблізіўшы сваю беларускамоўную творчасць, прадстаўленую разнастайнымі вершамі, паэмамі, апавяданнямі, аповесцямі, раманамі, драматычнымі творами, да ўзроўню сусветнай літаратуры. Акрамя таго, беларусы на той час стварылі новае ў пісьменстве, калі згадаць, напрыклад, праблематыку аповесцяў М. Гарэцкага «Антон», «Дзве душы», або шэрагу яго апавяданняў, такіх, як «Літоўскі хутарок» (1915). Унікальнай з'явай сталіся таксама паэмы «Гусляр» Янкі Купалы, «Новая зямля» і «Сымон-музыка» Якуба Коласа. Адбываўся пошук уласнай нацыянальнай філасофіі ў літаратуры. Беларуская нацыяналістычная праблематыка мела сваё ідэйнае карэнне. І калі гаварыць пра яе значэнне, дастаткова прыгадаць факт перакладаў на шматлікую колькасць моваў свету верша Янкі Купалы «А хто там ідзе?», які, дарэчы, напісаны класічным лагаэдам, характэрным для заходнееўрапейскай літаратуры. Названы твор беларускага паэта стаўся для іншых нацый прыкладам барацьбы за нацыянальнае вызваленне. У такім выпадку мы павінны гаварыць і пра ўплыў філасофскай асновы нашай мастацкай творчасці на пісьменства іншых народаў.

Такім чынам, у пачатку XX стагоддзя беларуская літаратура набыла новае аблічча, калі канчаткова сканала польска-беларуская плынь паэзіі і драматургіі. Апошнімі айчыннымі класікамі, якія пачыналі пісаць па-польску, сталі: у паэзіі – Янка Купала і ў драматургіі – Ф. Аляхновіч. Наша

пісьменства ў гэты перыяд стала амаль беларускамоўным. У творчасці пісьменнікаў увасобіўся сінтэз лепшых узораў расійскай і заходняй літаратур з выкарастаннем фальклорнага матэрыялу і яго эстэтыкі дзеля пошуку ўласнабеларускага духоўнага скарбу. Праз такое рацыянальнае спалучэнне беларуская літаратура пачатку XX стагоддзя ўзнялася на якая новая ступень свайго развіцця.

Літаратура

1. Аляхновіч Ф. Выбраныя творы / уклад. і прадм. А. Сабалеўскага, камент. Г. Кажамякіна і А. Сабалеўскага. Мінск, 2005.
2. Андреев Л. Полное собрание сочинений: в 8 т. Т. 1. СПб., 1913.
3. Багдановіч М. Поўны збор твораў: у 3 т. Т. 1. Мінск, 1991.
4. Блок А. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 3. М., 1971.
5. Гарун А. Выбраныя творы / уклад., прадм. і камент У. Казберука. Мінск, 2003.
6. Гарэцкі М. Гісторыя беларускае літаратуры. Вільня, 1920.
7. Купала Я. Поўны збор твораў: у 9 т. Т. 1. Мінск, 1995.
8. Надсон С. Избранное: Стихотворения / сост., примеч. Л. Пустильник. М., 1994.